

«РАДІОВИСТУП» В. КУЗЬМИЧА І РАДІОМІСТ У ТВОРІ Л. ПЛЕСКАЧЕВСЬКОГО: ІНФОРМАЦІЯ І ПРОПАГАНДА

Васьків Микола, д. філол. н., проф.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Із моменту виходу перших випусків Українського радіо спостерігався дуже тісний зв'язок радіомовлення з друкованою журналістикою. Так, випуски ефірного мовлення довгий час називалися радіогазетами (робітничка, селянська, комсомольська, піонерська, єврейська й есперантогазета), а згодом ширші за обсягом – радіожурналами. До роботи в радіоустановах різного рівня і безпосередньої журналістської діяльності в ефірі залучалися найкращі літературні таланти (Г. Косинка, В. Поліщук, М. Семенко та ін.), що забезпечувало високий мовленнєво-художній рівень випусків, образність і влучність вислову й одночасно – публіцистичність програм, інколи надмірну.

Вивчати історію Українського радіо 1920-30-х років досить складно. Адже мовлення велося в прямоефірному режимі, технології аудіозапису тоді була ще не було, тому про зміст і формальні особливості передач можна дізнатися лише з друкованих джерел (спогадів, реферативних матеріалів, обговорень у пресі тощо). Тому, наприклад, в “Основах радіожурналістики і радіо менеджменту” О. Гоян взагалі не згадує цей період [1], В. Лизанчук обмежується кількома абзацами про нього у фундаментальних “Основах радіожурналістики” [4, с. 17]. Несподівано на допомогу історикам вітчизняного радіомовлення приходять якраз уже згадуваний тісний зв'язок радіо з пресою і державний контроль над масовим інформуванням.

Одні й ті самі люди творили радіопрोगрами, часописи і художні тексти, тому прагнули продублювати їх в ефірі та у друковій (керувалися як популяризацією себе і своїх текстів, так і фінансовими прибутками). Своєю чергою влада переймалася тим, щоби особливо вагомим в ідеологічному аспекті матеріали отримали широкий, багатоканальний доступ до реципієнта (“У тих країнах, де воно (радіо. – *М.В.*) перебувало під урядовим контролем, його вплив був колосальний. Владоможці й політики дістали можливість звертатися до своїх народів і навіть до інших країн за посередництва цієї новинки. У тоталітарних суспільствах винахід Марконі став одним із головних рупорів партійної та урядової пропаганди, а контроль над радіопростором визначали як один із пріоритетних напрямів гарантування держбезпеки [...]” [7]). Це призводило до того, що певна частина радіопрограм повністю чи частково потрапляла у друк, окремими виданнями чи частинами видань. Саме так побачили світ “Радіовиступ” В. Кузьмича [3]– репортаж із дніпрогесівської греблі 1932 року і один із перших “радіомостів” між Києвом і Далеким Сходом у книзі нарисів Л. Плєскачевського “Поїзд іде на схід” [5, с. 37-47].

Володимир Кузьмич (Кузьміч) був відомим на той час літератором (хоча і не першорядним), творцем так званих виробничих романів (“Крила”), серед них і про будівництво Дніпрогесу (“Турбіни”), який тоді переважно називали Дніпрельстаном. Зведення Дніпровської греблі було на той час вагомим індустріальним проривом радянської держави, вражало сміливістю задуму і грандіозністю реалізації, тому влада надвала йому особливого пропагандистського значення. Як наслідок, постійно публікувалися книги нарисів, художніх текстів про хід будівництва, їх перекладали для союзного і закордонного читача, завданням окремих літераторів стало постійне висвітлення дніпрельстанівських подій. До таких літераторів потрапив і уродженець Запорозжя Володимир Кузьмич, який не тільки переводив у друк свої враження і спостереження, але й готував радіоматеріали. Однією з ключових серед них була передача від 28 квітня 1932 р. (початок виходу зазначається о 19.00), яка танслювалася не тільки загальносоюзними радіостанціями, але й передавалася за кордон “станцією Комінтерну”.

С. Тримбач зазначав, що не випадково прийом монтажу був відкритий саме радянськими режисерами 20-х років, бо вдало накладався на державну інформаційну політику: “Теорія кінематографічного монтажу не випадково виникає в Росії [...] Виявилось, що із окремих фрагментів зафіксованої ціноплівкою реальності можна витворити принципово новий образ дійсності [...] Саме це й було необхідним керівникам більшовицької Росії, що заходилися “перемонтовувати” увесь світ. Відкриття широких можливостей маніпулювати свідомістю мас було швидко й належним чином оцінено політиками й державо творцями” [6, с. 57]. Може видатися парадоксальним перенесення цієї тези на радіо 20-30-х років: адже прямий ефір не передбачав жодного безпосереднього монтажу аудіоплівки. А проте... Більш-менш велика за обсягом передача не могла виходити в ефір без попереднього сценарію, й ось тоді принцип монтажу – гіперболізація “потрібного”, ідеологічно правильного, відповідне компонування фрагментів для підсилення ефекту і применшення або й замовчування того, що в авторську і партійну, загальнодержавну

політику не вписується, – починає активно застосовуватися. На радіо він активно застосовувався і при виході передач в ефір. Користувалися тим, що слухач не може бачити учасників передачі, тому вони великими шматками або й повністю зачитували наперед заготовлений (власними силами, а частіше – зусиллями журналістів) текст.

Саме такий підхід активно використовувався В. Кузьмичем у його “Радіовиступі” з Дніпровської греблі. Частинами сценарного монтажу є не тільки журналіст, режисер, техніки, але й ударники Дніпрельстану, які чекають у належних місцях свого часу, щоби виступити зі звітом-промовою. Отже, дніпрельстанівці заздалегідь готуються до виступу. З тексту “Радіовиступу” можна зробити закономірний висновок, що монологи ударників були репродукцією заготовлених матеріалів (усе одно радіослухач не міг бачити, як вони читають із папірця). Так, у виступах передовиків виробництва дуже велика кількість точних цифр, патетичних публіцистичних заяв, трафаретних порівнянь занепаду “світу капіталу” й розквіту радянського суспільства, возвеличень діячів партії й уряду, насамперед Сталіна, кожний із них завершується лозунговим окликом. Зрештою таких “обов’язкових” місць чимало й у мовленні самого журналіста-ведучого В. Кузьмича, хоча він прагне надати їм оригінального, неповторного мовного оформлення.

Чого варті лише такі фрази журналіста: “Це райдуга під ногами. Це – розтоптана райдуга, підкорена більшовиками, як і інші сили природних стихій”; “Цей дотерміновий пуск перших турбін свідчить, що ударна праця на базі соцзмагання, на базі глибокого опанування ударниками марксизму-ленінізму дала нечувані наслідки”; “Це наслідок доброго господарювання за нашої соціалістичної системи всупереч капіталістичній, що зараз перебуває в стані світової економічної кризи і що шукає виходу у війнах, скерованих проти переможного пролетаріату, проти СРСР” та ін.[3, с. 6, 7, 11, 46]. Здивування викликає і химерний політ журналістської фантазії, і те, який стосунок до виробничих успіхів має теорія марксизму-ленінізму (чомусь його добре опановували тільки ударники), і те, як несподівано зринає “капіталістична система” в розповіді про зведення греблі.

Не відстають від журналіста ударники. Уже з перших слів виконроб Голтелов згадує і “генеральну лінію Леніна”, і “загнилий капіталізм”, і “під проводом ленінського більшовицького ЦК на чолі з т. Сталіном”, й “опортуністів, маловірів” тощо [3, с. 16-17]. І цей виконроб, й інші передовики постійно згадують про “п’ятирічку за чотири роки”. На кінець 1932 року економістам уже було зрозуміло, що це нереальне гасло, але можна зрозуміти робітників, яким ніхто про це нічого не говорив, а вони або свято вірили в такий лозунг, або бездумно, за інерцією його повторювали. Проте були фрази й абсолютно абсурдні. Після невдач зі зведення “гребінки” “Передова частина технічних командирів найшла вихід у шістьох історичних вказівках т. Сталіна, на основі яких перебудували всю роботу [...] На основі шістьох вказівок т. Сталіна гребінку закінчили до початку повіді” [3, с. 18, 19]. Очевидно, що був знайдений якийсь технічний вихід, але вже у підсвідомості закладена потреба до ладу й не до ладу все пояснювати “історичними” тезами вождів і партійних документів.

“Хай живе ленінський ЦК на чолі з т. Сталіном, що веде армію ударників на збудування соціалізму у всьому світі!” – таке і подібні завершення виступів уже ні в кого не викликають здивування. Подібні суспільно-політичні штампи стали вже загальниками, якими бездумно оперують не тільки досліди ударники чи комсомолка Женья Романько, але й піонер Захарченко. Можемо переконатися, що гасла-штампи, протиставлення прогресивного соціалізму і загниваючого капіталізму, ритуальні звертання до партії та її вождя тощо, які вживалися доречно й недоречно, утвердилися в радянському суспільстві, журналістиці, художній літературі ще до початку масових репресій 1933-35 рр. та 1937 р. Суцільна пропаганда, агітація стають основою усіх творів різних жанрів у літературі, пресі чи на радіо. Тому розповіді Голтелова, Романько, Лановенка, Захарченка, навіть коли йдеться про якісь конкретні ситуації, скидаються на промови абстрактного характеру з уст професійного публіциста чи партійного керівника.

На тлі “Радіовиступу” за 1932 рік розсипи політичних штампів і гасел у монологах селян Київщини й українців далекосхідних колгоспів, які зустрічаємо у книзі “Поїзд іде на схід” Леоніда Плескачевського за 1940 рік, уже сприймаються цілком звично. Тема українського освоєння Далекого Сходу є дуже цікавою, але проблеми економічного, побутового облаштування, збереження національно-культурної ідентичності знаходять висвітлення хіба що в нарисах М. Пічугіна “Ранок над Уссурі” і частково у “Преріями та джунглями Біробіджану” І. Багмута. У 1940 році про це писати було небезпечно, тому Л. Плескачевський ентузіастично оспівує здобутки освоєння далекосхідних земель й надр, частково згадує про труднощі, але називає їх винятково тимчасовими. Головне ж його завдання – будь-якими способами переконати мешканців України їхати на Далекий Схід, обіцяючи їм небувалий матеріальний і культурний добробут. Саме з такою метою проводився один із перших прямих радіомостів між Києвом і Хабаровськом (за допомогою телефонного зв’язку з виходом у республіканський радіоефір між собою спілкувалися мешканці Київщини з родичами, які виїхали в Приамур’я), а потім його текстове відтворення з’явилося на сторінках книги Плескачевського. Агітаційно-пропагандистський характер, отже, в цій радіопередачі уже традиційно був домінуючим.

Як наслідок, звичними видаються слова з уст 25-річного голови сільради про те, що “Наші колгоспи під керівництвом партії, Радянського уряду і особисто товариша Сталіна досягли великих успіхів”, а розповіді про

далекосхідні проблеми “спеціально вигадали і пустили вороги для того, щоб відстрашити від переселення людей” [5, с. 38]. Для колгоспників “Головна моя радість – те, що мені надано право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки” [5, с. 40], вони наводять численні цифри процвітання колгоспів з точністю до півцентнера і до гектара, значно менше – про власні заробітки, але теж до карбованця і кілограма зерна на трудовні. Також ідеться у їх монологів-діалогів про те, що “трудова дисципліна в колгоспах зараз міцнішає. В цьому допомогла нам постановка партії і уряду про заходи охорони колгоспної землі від розбазарювання” [5, с. 40], про боротьбу з ледарями. Абстрактною політичною риторикою, зрозуміло, переповнений виступ секретаря Хабаровського міськкому ВКП(б) Р. Назарова, фактично він складається з одних агітаційно-пропагандистських загальників.

Нібито випадково питають “материкові” українці, як справи на кордоні, який рівень військової підготовки серед колгоспників (!). Та все той самий Назаров як беззаперечні загальники, прийнятні для кожного, виголошує тези, що “Жити й працювати на землях Далекого Сходу для кожного громадянина нашої країни – висока честь, адже ми живемо на кордоні з капіталістичним світом і охороняти ці землі не кожному дано” [5, с. 46]. Проте зовсім куцо повідомляють селяни родичам те, що повинно би їх найбільше цікавити: як живуть ті чи інші члени сімей, як їх здоров’я, хто одружився-народився, які побутові умови, особисте життя, дозволя тощо. Незмінним рефреном натомість звучить: “Товариші, ми запрошуємо вас до себе. У нас землі багато, приїжджайте освоювати багатства нашого краю – величезні і невичерпні! [...] Чекаємо від вас повідомлення про приїзд, дорогі земляки”; “Переселяйтеся, товариші колгоспники, на наші вільні родючі землі, ми подамо вам велику допомогу”; “Отже, товариші земляки, переселяйтеся до нас, на Далекий Схід, будувати ще краще життя”; “Приїжджайте, товариші, жити й працювати в наших колгоспах! Ми сподіваємось, що колгоспники Радянської України гаряче відгукнуться на наш заклик і приїдуть працювати до нас” [5, с. 39, 40, 42, 43, 46]. Стає зрозуміло, що репліки селян не були спонтанними, а наперед заготовленими, й аж ніяк не ними самими, а “відповідальними” працівниками, й адресувалися не лише до родичів і односельців – до всіх мешканців УРСР.

Зосередженість на агітаційно-пропагандистських завданнях не заперечує того факту, що обидві радіопередачі відзначаються й інформаційною насиченістю. “Радіожурналістика (навіть піддаючись ідеологічним вказівкам, перебуваючи у залежності від тоталітарної системи) намагалася документально відобразити буття країни; часто радіо залишалось єдиним інформатором, засобом зв’язку людей зі світом” [2, с. 5]. Найоб’єктивнішою інформацією можуть видаватися безкінечні ряди цифр, статистичні виробничі відомості тощо. Текст “Радіовиступу” та радіомосту з книги Плескачевського переповнений цифровою інформацією, яку на слух сприйняти і, тим більше, запам’ятати нереально. Щоправда, навіть статистика є вибірковою: фіксує здобутки, рекорди, зростання темпів, переваги над західними технологіями й повністю ігнорує втрати, прорахунки, суттєве відставання від “капіталістичного” виробництва та ін. В. Кузьмич скрупульозно фіксує дати і навіть час етапів будівництва греблі, пуску турбін.

“Радіовиступ” фіксує зароджену тоді традицію хизуватися тим, що є “най-най-най” (“Величез-турбогенератор, яких ще ніде не пушено в світі [...]” [3, с. 8]), порівнювати віддалені цифри і явища заради зовнішнього ефекту та унаочнення величезних обсягів роботи, коштів, матеріалів тощо: “[...] сьогодні перша турбіна дала струм для місцевих потреб. А це енергія цілого Волховбуду! Це значить, що 10 цистерн нафти [...] повернуться на інші потреби [...]” [3, с. 10-11]. Радіоміст, наведений Л. Плескачевським, у кожній розповіді учасників містить подібний набір цифр на зразок: “За колгоспом закріплено 4403 гектари землі. Зернових культур маємо 400 гектарів, сінокошу у нас – 500 гектарів, вигону – 300 гектарів, 90 гектарів картоплі, 146 гектарів овочів, 28 гектарів баштану, 33 гектари різних інших культур. В 1938 році колгосп зібрав: 101 центнер картоплі з гектара, 138,5 центнера помідорів з гектара, 180,5 центнера капусти і по 100 центнерів інших овочів” [5, 41]. Навіть мовець не може без папірця пам’ятати цю статистику з дуже точними цифрами, що вже говорити про слухача. Закономірно, що друкований варіант значно прийнятніший для реципієнта.

У плані професійності матеріал В. Кузьмича відзначається значно вищим рівнем. І справа зовсім не в тому, що, як літератор, він послуговується значно образнішою, барвистішою мовою. Володимир Кузьмич виявляється вправним модератором: він дає багато важливої інформації про минуле, сучасність і майбутнє будівництва Дніпрельстану, творить за допомогою слів зорові образи того, що відкривається перед його очима, знайомить слухачів із кожним учасником передачі, перекидає “містки” від власної оповіді до оповідей ударників і навпаки. Натомість телефонний радіоміст Київ–Хабаровськ є простим відтворенням монологів-діалогів і реплік селян та партпрацівників. Невидимий керівник “за мікрофоном”, очевидно, є, надаючи почергово слово кожному з учасників, але в ефірі він жодним чином не виявляється. Ким є мовці, чому саме вони стали учасниками радіомоста – можемо здогадатися лише з їхніх повідомлень про себе.

В. Кузьмич і радіотехніки намагаються максимально використати можливості звуку. У друкованому вигляді “Радіовиступу” це знаходить вияв у ремарках, які подаються курсивом: “(у мікрофон вриваються гудки заводів)”; “(Мікрофон реагує на плескіт хвиль)”; “(в мікрофон влітають звуки різьки і глухого вибуху)” та ін.[3, с. 4, 11, 21]

або ж в авторських словах: “Ми вмикаємо мікрофон унизу біля самої води... Чуєте широкий рев велетня? Він гуде за кілометри по нижньому б’єфу” [3, с. 5]. До цього додаються авторські ремарки на зразок: “Ось п’ята водоспада”; “Гляньмо тепер на північ... Чуєте плескіт води? [...] То розкинулося перед нами уподовж і шири нове озеро – озеро Леніна” [3, с. 5, 11] та багато інших подібних фраз. До цього додаються характерні для репортажу суб’єктивні емоційні риторичні оклики, запитання, враження тощо.

Друковані варіанти двох радіопередач свідчать про різний їх професійний рівень (“Радіовиступ” В. Кузьмича є одним із кращих зразків розлогого радіорепортажу, радіоміст є простою репродукцією реплік), але об’єднуються ідеологізованістю, заангажованістю. На їх захист можна би сказати те, що журналістські професійні стандарти об’єктивності, неупередженості, збалансованості подання інформації ще не були вироблені. Однак проблема полягає в тому, що у радянській журналістиці вони так і не були засвоєні й ніколи пізніше, а наведені у книгах матеріали свідчать, що публіцистична риторика, однобічність, доречні й недоречні випадки проти “світу капіталу” утвердилися в радянській журналістиці ще у 1920-30-і роки.

Література

1. Гоян О.Я. Становлення радіоринку в Україні // Основи радіожурналістики і радіоменеджменту : підручник / О.Я. Гоян. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – С. 39-60.
2. Історія національного радіофіру : архівні матеріали (1942–1969) / Упор. Н. Сидоренко. – К. : Ін-т журналістики, 2004. – 115 с.
3. Кузьміч В. Радіовиступ / Володимир Кузьміч. – Харків : Видавництво письменників “Гарт”, 1933. – 46 с.
4. Лизанчук В.В. Основи радіожурналістики : підручник / В.В. Лизанчук. – К. : Знання, 2006. – 628 с.+компакт-диск.
5. Плескачевський Л. Поїзд іде на схід / Л. Плескачевський. – К. : Державне в-во політичної літератури при РНК УРСР, 1940. – 63 с.
6. Тримбач С. Українське кіно 1920-х років / Сергій Тримбач // Нариси з історії кіномистецтва України. – К. : Інтертехнологія, 2006. – С. 53-75.
7. Цюпин Б. Ера радіо / Богдан Цюпин // Електронний ресурс.
– Режим доступу: [http: www.tyzhden.ua/History/70601](http://www.tyzhden.ua/History/70601)